

bili tudi uradni listi, adresarji, statistične publikacije in časopisje ter posamezna ustna pričevanja. Seznam literature obsega okoli 160 domačih in tujih samostojnih publikacij in razprav.

Dr. Marija Počivavšek je v monografiji analitično in sintetično z uspešno uporabo komparativne metode prikazala vse vidike trgovinske dejavnosti v Sloveniji v prvi polovici 20. stoletja, s posebnim poudarkom na obdobje med vojnama. Iz njihove podrobne osvetlitve se vidi, da se je trgovina kot vedno bolj pomembna gospodarska panoga v obdobju med vojnama v primerjavi s časom pred prvo svetovno vojno okrepila ter se uspešno prilagajala modernim evropskim trendom v tej gospodarski panogi. Izid monografije pomeni ne le obogatitev in dopolnitev slovenskega gospodarskega zgodovinopisja, temveč je tudi dragocen prispevek k izpopolnitvi podobe življenja Slovencev v desetletjih pred drugo svetovno vojno.

Miroslav Stiplovšek

Dr. Tone Ferenc, Izbrana dela. Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno: Razkosanje in aneksionizem, 1; Raznarodovanje, 2; Nasilje in izkoriščanje gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav, 3; Odpornišтво, 4; Osvoboditev Slovenije in oblikovanje slovenske države leta 1945, 5. Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2006, 2010, 2009, 2011, 2012. 502, 392, 442, 452, 224 strani. (Zbirka Historia 12, 13, 14, 21, 22)

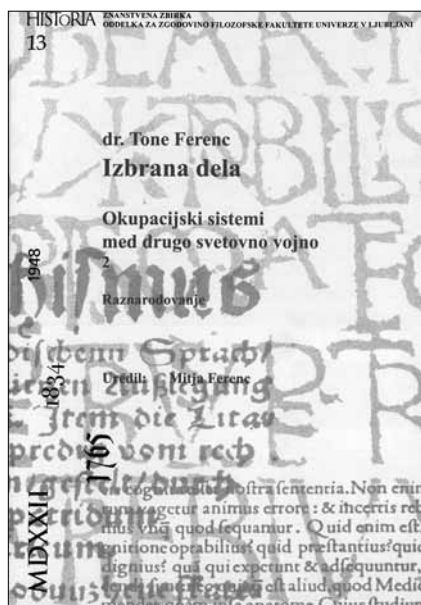
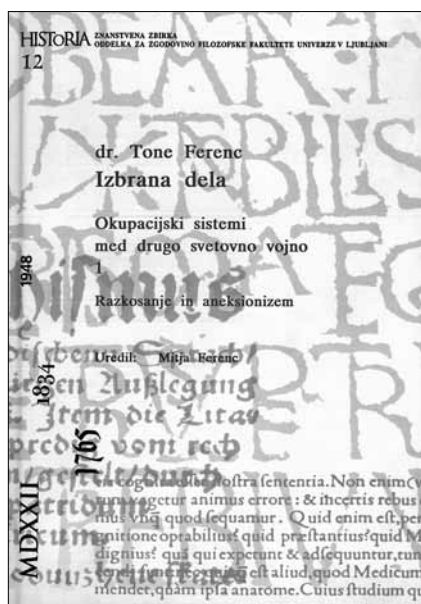
S peto knjigo o osvoboditvi Slovenije in oblikovanju slovenske države leta 1945 je sklenjena izdaja izbranih del Toneta Ferenca (1927-2003), ki je s svojim izredno obsežnim znanstvenim in strokovnim opusom o različnih vidikih poteka druge svetovne vojne v Sloveniji pomembno obogatil slovensko zgodovinopisje novejši dobe. Samo količinski podatek o okoli osemsto razpravah, člankih in drugih prispevkih ter o kar sedemintridesetih monografijah, edicijah virov in drugih samostojnih publikacijah v pol stoletja trajajoči znanstveni dejavnosti je vreden vsega občudovanja in spoštovanja. Razpršenost študij in sintetičnih orisov po številnih domačih in tujih revijah je spodbudila zamisel o koristnosti in potrebnosti tematske izdaje njegovih izbranih del zlasti za strokovno pa tudi širšo javnost.

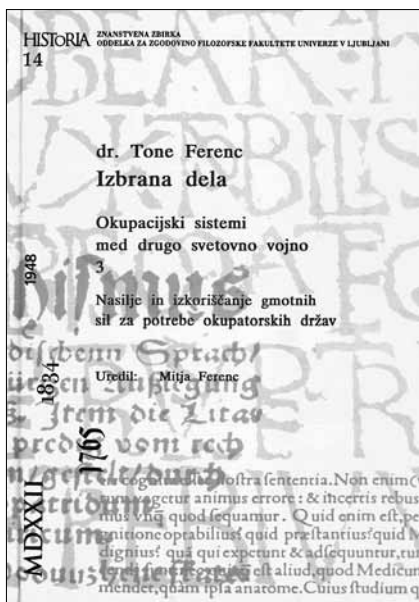
Urednik Mitja Ferenc, ki je zasnoval edicijo tudi iz hvaležnosti do očeta, je s smotno razvrstitvijo izbranih del v tematske sklope opredelil tudi raziskovalna težišča njegovega opusa. Pri vsakem delu je navedel podatke o njegovi objavi, tista, ki so bila namenjena tuji javnosti, je objavil v izvirnem jeziku, za uporabo pa so dragocena tudi imenska kazala v zadnjih štirih knjigah. Tone Ferenc je večino del napisal v okviru projektov sedanjega Inštituta za novejšo zgodovino oziroma predhodnika Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, kjer je bil večino časa do upokojitve leta 1997 zaposlen, od leta 1975 kot znanstveni svetnik. Izdaja njegovih izbranih razprav in člankov v znanstveni zbirki Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

z naslovom *Historia* pa je posebno priznane tudi njegovemu univerzitetnemu pedagoškemu delu, kajti od leta 1981 do 1996 je kot zunanji sodelavec z nazivom rednega profesorja predaval narodno in občo zgodovino druge svetovne vojne na dodiplomskem študiju. Njegovo sodelovanje pri magistrskem in doktorskem študiju pa je bilo še desetletje daljše. Raziskovanja nekaterih tem se je lotil posebej zato, da je študentom predaval tudi o nekaterih problemih druge svetovne vojne, ki še niso bili obdelani v literaturi.

Poglavitno področje Ferenčevega raziskovalnega dela so bili okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno, kar se kaže tudi v prvih treh knjigah edicije. Pisec uvodnika k prvi knjigi Dušan Nečak je poudaril, da so okupacijski sistemi ena Ferenčevih »najpomembnejših raziskovalnih tematik« pri preučevanju zgodovine druge svetovne vojne na Slovenskem, ki ji je posvetil vso svojo ustvarjalno energijo, in da vseh vidikov okupacijske problematike »ni nikoli obravnaval izolirano izven evropskega konteksta« (1/ 9). Za prvo knjigo je urednik izbral 20 razprav o razkosanju Slovenije po aprilski vojni leta 1941 in o aksionističnih ciljih nemškega, italijanskega in madžarskega okupatorja. Tone Ferenc je posebno raziskovalno pozornost posvetil nemškemu okupacijskemu sistemu na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem ter v Mežiški dolini, podrobno pa je osvetlil tudi delovanje italijanskih okupacijskih ustanov in poveljstev v Ljubljanski pokrajini, po italijanski kapitulaciji pa v nemški operacijski coni Jadransko Primorje, ki je kot posebna upravna enota delovala od jeseni 1943 do maja 1945. Sklepna razprava prve knjige kaže Ferenčevo temeljito poznavanje okupacijske civilne uprave na celotnem slovenskem ozemlju in stanja arhivskega gradiva o njenem delovanju. Omenimo naj še, da je prva obsežna Ferenčeva študija o okupacijskih sistemih v Sloveniji izšla leta 1963 v Beogradu in je objavljena v francoščini, ker je bila namenjena predvsem mednarodni publiki.

Druga knjiga, po letnici izida je tretja, vsebuje 18 razprav o okupatorskih raznaro-

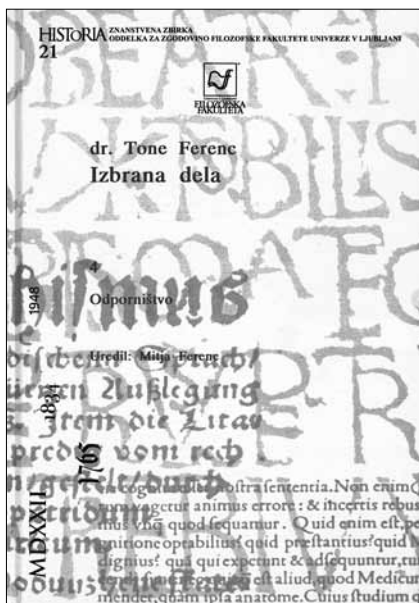

njihovega izvajanja, od množičnega izganjanja Slovencev v Nemčijo, Srbijo in NDH prek prizadevanja za ponemčenje preostalega prebivalstva do kolonizacije Nemcev na slovenskem ozemlju. Tone Ferenc pa ima tudi pomembne zasluge za nastanek Muzeja slovenskih izgnancev na gradu Brestanica, ki je bil največje nacistično preselitveno taborišče. Spodbudo za to muzejsko akcijo, ki jo je podrobno opisal, so bila znanstvena preučevanja nacistične raznarodovalne politike za njegovo doktorsko disertacijo. Kot primer, kako je Ferenc obvladal problematiko okupacijskih ustanov tudi na lokal-

dovalnih načrtih in njihovem izvajanju na Slovenskem. Že uvodni prikaz nacistične raznarodovalne politike v Evropi 1938-1945 kaže Ferencova prizadevanja za komparacijo okupacijskih sistemov v Sloveniji in drugih evropskih državah, ki jih je zasedel nemški okupator. Pisec uvodne besede Božo Repe je poudaril, da ima problematika izgnancev »v raziskovalnem opusu Toneta Ferenca posebno mesto« (II/7), pri čemer je opozoril tudi na njegova terminološka prizadevanja, ko je v sodelovanju z lingvističnimi strokovnjaki utemeljil izraz izgnanci (namesto izseljenci, deportiranci itd) za ljudi, ki so jih okupatorji nasilno odstranili ne le z doma, temveč tudi iz njihove domovine. Njegove študije in članki osvetljujejo raznarodovalne programe nemškega okupatorja ter vse temeljne vidike

njihovega izvajanja, od množičnega izganjanja Slovencev v Nemčijo, Srbijo in NDH prek prizadevanja za ponemčenje preostalega prebivalstva do kolonizacije Nemcev na slovenskem ozemlju. Tone Ferenc pa ima tudi pomembne zasluge za nastanek Muzeja slovenskih izgnancev na gradu Brestanica, ki je bil največje nacistično preselitveno taborišče. Spodbudo za to muzejsko akcijo, ki jo je podrobno opisal, so bila znanstvena preučevanja nacistične raznarodovalne politike za njegovo doktorsko disertacijo. Kot primer, kako je Ferenc obvladal problematiko okupacijskih ustanov tudi na lokalni ravni, naj omenimo njegovo razpravo o polomu raznarodovalnih načrtov nemškega okupatorja v okrožju Kamnik, ki jo je na mojo pobudo napisal za Zbornik občine Domžale leta 1979. V njej je prikazal, kako je razmah narodnoosvobodilnega gibanja onemogočil delovanje nemških občinskih uprav in raznarodovanje prek šolstva.

Tretja knjiga obsega 17 razprav o različnih oblikah nasilja okupatorjev, v štirih študijah pa je Tone Ferenc osvetlil tudi značilnostih posebnega nasilja z izkoriščanjem gmotnih sil za njihove potrebe. V uvodnem članku je poudaril, da temelji medvojnega nasilja izvirajo iz bistva fašističnega režima in okupacijskih sistemov ter da so jih, sicer različno intenzivno, že takoj po zasedbi slovenskega ozemlja izvajali vsi trije okupator-

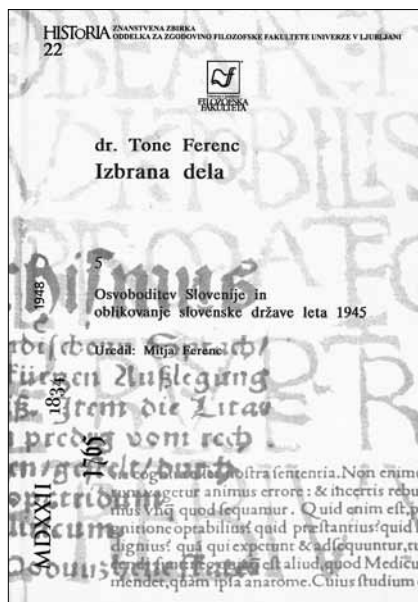

ji. Njegove nadaljnje razsežnosti pa so bile povezane z začetkom narodnoosvobodilnega boja, ki je prisilil okupatorje, da so morali izvajanje nekaterih oblik nasilja omiliti oziroma odložiti, na drugi strani pa so ga z novimi represivnimi in maščevalnimi ukrepi prizadevali uničiti. Ferenc je v več člankih podrobno opisal najbolj eklatantne primere okupatorjevih zločinov in delovanje nekaterih najhujših zločincev. Damijan Guštin je v spremni besedi k tretji knjigi poudaril, da je tema okupatorjevega nasilja posebej pomembna sestavina njegovega znanstvenega opusa in da ga ni prikazal le v posameznih člankih, ki so njegovim različnim vidikom posvečeni, temveč tudi v številnih drugih prispevkih, v katerih je obravnaval okupacijsko problematiko in odporništvo. Po upokojitvi je posvetil veliko pozornost prikazu nasilja italijanskega okupatorja prek edicij virov, s katerimi je ob aktualizaciji problema »nasilja Slovencev nad Slovenci« usmerjal pozornost »na primarnost nasilja okupatorjev« (III/8). Tone Ferenc pa se je prvi obsežneje ukvarjal s t. i. ekonomskim nasiljem (izrabljanjem naravnih virov in delovne sile prisilnih delavcev, ropanje premoženja slovenskega prebivalstva). Posebej za predavanja študentom zgodovine je preučeval tudi pomembna vprašanja preskrbe in prehrane v vojnem času.

Urednik se je pravilno odločil za skupni naslov prvih treh knjig Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno, kajti različni vidiki te problematike se v posameznih razpravah prepletajo in medsebojno dopolnjujejo. Posebej za razprave o okupacijskih sistemih, različnih aneksionističnih ciljev okupatorjev, njihove raznarodovalne politike in nasilja moramo posebej poudariti izjemna Ferencova hevristična prizadevanja, da bi obravnavana vprašanja v čim večji meri dokumentiral neposredno z arhivskimi viri iz številnih domačih in tujih arhivov. Ob tej hevristični odliki je Nečak poudaril: »Ne znam si predstavljati, da bi lahko kdo na osnovi novih primarnih virov ta njegova dognanja v temeljih zamajal« (I/11).

V uvodniku k četrti knjigi o odporniškem gibanju na Slovenskem je Boris Mlakar poudaril, da prve tri knjige kažejo, »da je težišče Ferencovega dela prav na rekonstrukciji in ovrednotenju okupacijskih sistemov«, v četrti in tudi peti knjigi pa je urednik zbral študije, »ki zadevajo različne vidike odporniškega gibanja slovenskega ljudstva proti uničujoči tuji okupaciji«. Iz 39 študij v zadnjih dveh knjigah se vidi, »da pomemben delež njegovih raziskav pripada tudi političnim, organizacijskim in tudi vojaških vidikom slovenskega partizanskega gibanja« (IV/8).

Pri razvrstitvi prispevkov v zadnji dve knjigi so urednika vodili predvsem kronološki kriteriji in sicer je v četrto knjigo uvrstil predvsem tiste, ki se nanašajo na

prvi dve vojni leti, v peti knjigi pa so vsebinsko težišče sklepni boji za osvoboditev Slovenije in prizadevanja za oblikovanje njene državnosti. V obeh knjigah pa so tudi sintetični orisi posameznih vprašanj za celotno obdobje 1941-1945. V četrti knjigi ima takšen značaj pet prispevkov o osvobodilnem boju slovenskega naroda in okupatorju, o Osvobodilni fronti, o narodnoosvobodilnem boju v Ljubljani ter o partizanskem gibanju v Jugoslaviji, Grčiji in Albaniji. Na vojaškem področju je takšen tudi prikaz razvoja slovenskih narodnoosvobodilnih brigad od ustanovitve prvih štirih leta 1942 do oblikovanja specialnih brigad in brigad tujih narodnosti v letih 1944 in 1945. Ob tem naj poudarimo, da se je Tone Ferenc posvetil predvsem širšim vojaškim in političnim temam NOB, rekonstrukcijo delovanja posameznih narodnoosvobodilnih enot, ki so jo opravljali številni raziskovalci pa je usmerjal kot recenzent in član uredništva Knjižnice NOV in POS. V četrti knjigi naj iz vojaške tematike, ki jo je podal v ustreznem političnem okviru, navedemo zlasti razprave o začetkih delovanja partizanskih enot na Gorenjskem, posebno pozornost pa je posvetil problematiki kapitulacije Italije septembra 1943 in razoroževanju italijanske vojske ter vseljuski vstaji na Primorskem. Obdelal je tudi specifičnosti razvoja KPS in OF v Slovenskem primorju pred to pomembno prelomnico. Dragoceni so tudi njegovi prispevki o sodelovanju med slovenskim in hrvaškim narodnoosvobodilnim gibanjem v Istri ter o njegovih značilnostih v Furlaniji. Tone Ferenc je temeljito obdelal vlogo vermanov v organizaciji nemških oblasti v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem. Četrto knjigo zaključujejo tri razprave o nekaterih vprašanjih kolaboracije na Slovenskem, pri čemer naj opozorimo, da je z izsledki o njej sodeloval tudi v mednarodnih projektih.

Tudi v peti knjigi je urednik najprej objavil razprave o vojaški problematiki. Njihovo kronološko in tematsko težišče opredeljuje že uvodna razprava o pripravah na konec druge svetovne vojne. Te so se v okupatorjevem, partizanskem in protirevolucionarnem oziroma protikomunističnem taboru začele že sredi leta 1944 in se v zadnjih mesecih vojne, ko se je povečal tudi strateški pomen slovenskega ozemlja, stopnjevale na vojaškem, oblastnem in političnem področju. Tone Ferenc je v referatu na mednarodnem znanstvenem posvetu ob štiridesetletnici druge svetovne vojne v znanstveno-kritičnem aparatu navedel tudi relevantno domačo in tujo literaturo ter arhivske in druge vire o tej problematiki. V razpravah in preglednih orisih je podrobneje osvetlil potek zaključnih operacij v Jugoslaviji oziroma za osvoboditev Slovenije leta 1945, v katerih je posebno pozornost posvetil vlogi enot NOV in POS v njih, med vojaškimi dogodki pa posebej predaji nemške vojske iz jugovzhodne Evrope in poslednjim bojem na Poljani sredi maja 1945, ki so pomenili konec druge svetovne vojne v Evropi. V obsežni razpravi je obdelal tudi problematiko usode Nemcev na Slovenskem med drugo svetovno vojno, od njihove vloge ob začetku okupacije do izгона večine nemškega prebivalstva po koncu vojne in tragične usode Nemcev, ki so opravljali različne funkcije med okupacijo, v povojnih zaporih in taboriščih.

Tone Ferenc se je ukvarjal tudi s problematiko zahodne meje oziroma povojne usode Slovenskega primorja in Istre, ki sta po rapalski pogodbi leta 1920 pripadli Italiji. Nacionalno vprašanje je bilo prisotno ves čas sodelovanja med slovenskim osvo-

bodilnim gibanjem in italijanskim odporniškim gibanjem na narodnostno mešanem ozemlju, pri čemer je prihajalo tudi do konfliktov. Vprašanje slovenskih meja pa je bilo tudi eno temeljnih delovnih področij Znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS, kar se vidi tudi iz opisa delovanja dr. Frana Zwitterja kot njegovega direktorja. Strokovne priprave glede mejne problematike pa so potekale ne le v partizanskem, temveč tudi v nasprotnem taboru. Dr. Ferenc je poudaril, da se nobeden drug narod v Evropi ni tako temeljito pripravljaj na povojno reševanje mejnega vprašanja kot slovenski narod.

Eno pomembnih Ferencjevih raziskovalnih področij je bil razvoj ljudske oblasti, ki ga v peti knjigi ilustrirajo štiri razprave. Partizanski oblastni organi so nastali ne le zaradi potreb osvobodilnega gibanja temveč tudi zaradi njihove predvidene vloge v povojni ureditvi. Iz njegovih del se vidijo tudi nekateri centralistični ukrepi osrednjega jugoslovanskega vodstva osvobodilnega gibanja v zadnjem obdobju vojne. Z referatom na spominski svečanosti v počastitev prvega univerzitetnega profesorja za zgodovino druge svetovne vojne dr. Metoda Mikuža in na simpoziju Slovenci in država je Tone Ferenc osvetlil nastajanje federalne slovenske države, ter posebej problematiko samoodločbe in suverenosti slovenskega naroda po drugem zasedanju AV-NOJ. Ob zagotovilih voditeljev jugoslovanskega osvobodilnega gibanja po njem, da se bodo dosledno izpolnjevali vsi vidiki samoodločbe, suverenosti in enakopravnosti posameznih federalnih enot, se je Ferenc vprašal, »ali smo sploh imeli državo, ki bi popolnoma slonela na vseh teh načelih« (V,188). Ob obsežni predstavitvi poteka in pomena Zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju oktobra 1943 naj dodamo, da je le nekaj dni pred njegovo smrtjo izšel še zbornik dokumentov o njem. Peto knjigo zaključuje zanimiva analiza Kocbekovih dnevnikov 1941-1945, v kateri je Ferenc navedel tudi nekaj spominskih podatkov iz začetnega obdobja svoje zaposlitve, ko je delal v Muzeju narodne osvoboditve kot arhivist. Odločno je zavrnil očitke nekaterih politikov, da Kocbekovi dnevniški zapiski niso avtentični in poudaril, da so najboljši vir te vrste iz vojnih let 1941-1945.

V celotno edicijo izbranih del Toneta Ferenca je urednik uvrstil 98 razprav in sintetičnih orisov na okoli 2000 straneh, ki potrjujejo ugotovitev, da se je v svojih delih »dotaknil skoraj vseh relevantnih problemov, številne izmed njih je tudi temeljito raziskal« (IV, 7). Pisci uvodnikov so navedli tudi njegove relevantne monografije in edicije virov, ki so vsebinsko povezane s tematiko izbranih del v petih knjigah. Te so njegovim samostojnim publikacijam pomembno dopolnilo kot podrobnejši prikazi posameznih vprašanj o razvoju druge svetovne vojne na Slovenskem. Izbrana dela le potrjujejo eno ključnih ugotovitev ocenjevalcev Ferencjevih raziskav, da so njihov temelj predvsem arhivski dokumenti in da kažejo izjemno obvladanje obsežnega gradiva v domačih in tujih ustanovah. Arhivske vire za zgodovino druge svetovne vojne v Sloveniji je zbiral v številnih nemških, italijanskih, angleških, ameriških, ruskih, poljskih in jugoslovanskih arhivih, posebej pa v slovenskih osrednjih in pokrajinskih arhivskih ustanovah.

Zlasti temeljne vidike okupacije in njenih posledic je prikazal do podrobnosti, za številne probleme pa so Ferencova dela dragocen temelj za nadaljnje poglobljeno raziskovanje mlajše generacije zgodovinarjev, pri čemer naj poudarimo, da je bil mentor

skoraj vsem magistrom in doktorjem iz tematike druge svetovne vojne. Kot je poudaril Boris Mlakar, ti »po svojih močeh nadaljujejo po eni strani njegovo metodološko in človeško izročilo, po drugi strani pa skušajo nadgraditi čisto konkretne rezultate njegovega raziskovanja«, kar pa je glede na izredno široko tematiko Ferenčevih del od podrobnih lokalnih prikazov medvojnih razmer, prek temeljnih značilnosti poteka druge svetovne vojne v Sloveniji, posebej v primerjavi z drugimi predeli Jugoslavije do njenega strateškega položaja v evropskem okviru, »zahtevna naloga« (IV/7). To dejstvo je poudaril Dušan Nečak že v uvodu k ediciji: »Mlajši, ki prihajajo za njim, bodo zagotovo pisali zgodovino drugače, vendar mimo njegovih temeljnih del in spoznanj, ne bodo mogli« (I/11).

S smotrnim izborom del in njihovo razvrstitvijo v posamezne knjige je urednik opravil dragoceno delo za njihovo lažjo uporabo pri nadaljnjem raziskovalnem delu in tudi za poglobljanje poznavanja širšega kroga bralcev s problematiko druge svetovne vojne v Sloveniji v primerjavi z njenim potekom drugod v Evropi. Edicija pa je tudi zaslužena spominska počastitev Toneta Ferenca kot doma in v tujini uveljavljenega znanstvenika.

Miroslav Stiplovšek

Lazar Džamić, Cvjećarnica u kući cveća: Kako smo usvojili i živeli Alana Forda. Naklada Jesenski i Turk: Heliks, Zagreb: Smederevo, november 2012, 144 strani.

»Skoraj nihče na svetu, razen bivših Jugoslovanov in nekaj Italijanov, ne pozna Alana Forda«. S temi besedami se prične uvod v kratko, a za razumevanje »fenomena Alan Ford« zelo koncizno napisano študijo srbskega strokovnjaka za medijske študije na začasnem delu v Londonu Lazarja Džamića. Uvodne besede bi lahko obrnili tudi nekoliko drugače, saj ima podroben vpogled v svet stripa v naših krajih le majhno število ljudi, za Alana Forda pa so verjetno vsaj slišali že čisto vsi.

Strip je na jugoslovanskih tleh dosegel skorajda mitološke razsežnosti in se prodajal v za današnje čase ogromnih nakladah, glede na Džamićeve ugotovitve pa je to bil edini tuji trg, kjer je uspel in še danes živi (sicer v dveh različnih izdajah: zagrebški in beograjski). Tudi poskus prevoda stripa v slovenščino (s čimer se je trudil Branko Gradišnik), ni doživel večjega uspeha, usahnil je po 51 številkah. Poskusi izdaj v Franciji, Braziliji in na Danskem so bili končani že po nekaj številkah. Edina druga država, kjer se je strip obdržal, je le še matična Italija, vendar pa italijanska izdaja ni doživela enakega uspeha. Ta je bil sicer dovolj dober, da se izdajanje stripa še vedno nadaljuje, vendar je »to tam bil le eden izmed popularnih stripov, pri nas pa je postal del kulturne dediščine«.

Džamić preudarno opozarja, da je v primeru Alana Forda težko govoriti zgolj o fenomenu, ker je ta časovno omejen, vendar teži k pozabi (»Vprašajte Ricka Astleya. Ali klik-klak.«), medtem ko je Alan Ford še vedno enako močno prisoten v spominu